

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.97+343.2.01

В.В. БАБЕНКО

Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ

ПРИЧИННІ ЗВ'ЯЗКИ, ЯК ПРОБЛЕМНИЙ АСПЕКТ ТЕОРІЇ ПРАВОМІРНОЇ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ¹

Визначені особливості причинних зв'язків при правомірній бездіяльності, зокрема, щодо інформаційної складової цих зв'язків та специфіки причинно-наслідкових взаємовідносин в них.

В сучасній теорії права проблема побудови послідовної цілісної теорії правомірної бездіяльності має досить багато складних аспектів. При цьому проблема визначення змісту та структури, сутності та спрямованості правомірної бездіяльності як феномену соціального життя завжди мала велику значущість. Без адекватного аналізу цього правового явища неможливо вивчати велику кількість як теоретичних, так й практичних питань юриспруденції, зокрема проблематику об'єкта правовідносин – як загальнотеоретичну, так і галузеві. Отже, метою статті є визначення особливостей причинних зв'язків при правомірній бездіяльності, при цьому найбільшу увагу буде приділено проблемам інформаційної складової цих зв'язків та специфіці причинно-наслідкових взаємовідносин в них.

Як визнає більшість авторів, вивчення цієї досить широко використовуваної юридичної категорії здатне відкрити нові сфери дослідження правової реальності, по новому розглянути, здавалося б, уже досить розкриті питання. Проблема бездіяльності як правового та соціального феномена розглядалася в працях І.А. Єсіпової, С.А. Капітанської, С.М. Кожевникова, Н.І. Матузова, Т.Р. Рзаєва, Р.Д. Шарапова, Н.М. Ярмиш. Зауважимо, що одним із найбільш складних аспектів теорії правомірної бездіяльності є труднощі в порозумінні причинних, зокрема інформаційних, зв'язків, що виникають в цих умовах. Правова бездіяльність у більшості наукових робіт досліджувалась, насамперед, у рамках деліктної або злочинної бездіяльності, при цьому бездіяльності як юридичного факту та особливо як об'єкту правовідносин приділялася недостатня увага.

Використовуючи типологію правомірної поведінки, запропоновану В.В. Оксамитним [1, с.23], висловимо думку, що необхідною умовою юридично значущої бездіяльності має бути її мотивація, система факторів, що спонукають особистість, її переконань, установок, ціннісних орієнтирів та інших особистісних характеристик. В.А. Осипов визнає, що "в юридичній літературі мотивам пра-

вомірної поведінки надається порівняно мало місця", не зважаючи на те, що міцність, стабільність та цілеспрямованість конкретної форми поведінки, зокрема правової бездіяльності, без встановлення мотивів виявити неможливо. Окремо виділяється мета як компонент мотиваційної системи поведінки людини, зокрема її бездіяльності [2, с.153].

Особливу важливість має розуміння феномену бездіяльності у психології, зокрема юридичній. Пасивність, будучи антиподом активності, характеризується не тільки особливостями поведінки особи, але і його свідомістю. Не в останню чергу невикористання суб'єктивних прав, правове відчуження, ріст протиправних діянь у формі бездіяльності пов'язані зі змінами у психології людей кризою моралі, нігілістичною й індіферентною свідомістю, з байдужим та егоїстичним відношенням до своїх прав і обов'язків, негативними установками, порушеними ціннісними орієнтирами. Психологія правової бездіяльності є формою виявлення факторів і мотивів, що стримують активність різних учасників правового життя [3, с.65]. Як зауважує Ф.Л. Форлайнс, будь-якій бездіяльності особистості завжди передують внутрішній процес ухвалення рішення, який залежить від сили впливу, що робиться на індивіда.

З погляду юридичної психології генезис поведінки міститься в формуванні у індивіда стану психологічної готовності до поведінкового акта у формі бездіяльності. У процесі формування цієї готовності індивід своєрідно сприймає й оцінює зовнішні умови, випробовує особисто характерні для нього спонукання (мотиви), визначає прийнятний спосіб і ціль дій. Власна мета досягається ним завдяки сформованим у життєвому досвіді навичкам, умінням, здібностям, що являють собою також особистісні утворення, які забезпечують належну бездіяльність суб'єкта. Таким чином, у процесі виникнення бездіяльної поведінки, особливості особистості обумовлюють індивідуально своєрідне сприйняття зовнішніх умов, мотивування, цілевстановлення та виконавчу регуляцію поведінки [4]. Як вказують окремі фахівці, "пасивна поведінка, бездіяльність, активно відбившись у свідомості людини,

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Бабін В.В. (ДЮІ).

може виступати причиною змін її поведінки” [5, с.57]. Свободу вибору, яку має людина, зокрема при утриманні від порушення правових заборон, А.Г. Братко називає наслідком “соціальної сутності” [6, с.15].

Багато авторів досліджують інформаційні наслідки та зміст бездіяльності. Як визнає сучасна правова доктрина, поведінка суб'єкта, зокрема його бездіяльність, залежить від сприйняття й оцінки ним конкретної ситуації. Кожен вчинок людини є відповіддю на дію того чи іншого джерела інформації, сигналу, носія. Справжній зміст будь-якого вчинку розкривається на основі лише більш-менш широкого контексту життя і діяльності людини [5, с.57]. Більшість сучасних дослідників зауважують, що соціально значуща бездіяльність усе більше втрачає матеріальне і здобуває інформаційного змісту, наслідки такого діяння усе більше віддаляються від його суб'єкта. Мова йде про бездіяння, пов'язане із механічним, біологічним або соціальним управлінням, впливом на навколишнє природне середовище, діяльністю засобів масової інформації, прямим психологічним впливом та ін. [5, с.59; 7].

А.І. Піонтковський з цього приводу вказує, що “бездіяльність однієї особи може певним чином обумовлювати поведінку іншої особи, змусити її не діяти чи робити якінебудь активні дії” [8, с.227]. Т.В. Церетелі зазначає, що бездіяльність може мати мотивуюче значення для поведінки інших осіб, що є можливим лише тоді, коли вона несе в собі певну інформацію, і називає її “психічно діючою причиною”; цей автор наводить при цьому такий приклад: “Мовчання – знак згоди” [9, с.261-262]. В.Н. Кудрявцев також стверджує, що бездіяльність має певні активні властивості в інформаційному плані [10, с.93]. Таким чином, багато авторів визнають важливе значення інформаційної функції бездіяльності для її причинності.

Н.М. Ярмиш вказує, що бездіяльність може служити носієм причини винятково в інформаційному аспекті, але не завжди, а тільки у тих ситуаціях, коли її вплив здійснюється поза чи в обхід волі особи, у випадках, коли інформація, що міститься у бездіяльності, служить подразником, котрий викликає у сприймаючої її людини мимовільну реакцію організму, та коли носієм причини певних подій може бути й інформація у вигляді відсутності відомостей про необхідність змінити свою поведінку, спрямувати вольові зусилля на запобігання шкоди. За таких обставин правова доктрина вважає бездіяльність такою, що є в опосередкованому причинному зв'язку з тими наслідками, котрі безпосередньо заподіюється особою [5, с.58].

М. Грінберг називає несвоєчасне доведення до особи певної інформації перешкодою об'єктивного плану [11, с.38]. Аналізуючи думки Н.М. Ярмиш щодо можливих варіантів інформаційного змісту міжособистісного спілкування [5, с.57], слід вважати, що роль інформаційного змісту у цьому випадку виконує поведінка індивіда, який сприймає, зокрема, його бездіяльність. А.А. Тер-Акопов вказує, що в основі причинного зв'язку при бездіяльності “лежить дія інформації, закладеної у правовій нормі”, оскільки остання “є загальнообов'язковою інформацією щодо волі держави” [12, с.122]. Виходячи з цього окремі автори приходять до висновку, що інформаційний причинний зв'язок бездіяльності з наслідком має місце не тільки, коли бездіяльність однієї людини служить певною інформацією для іншої, але й у випадку, коли інформація про бездіяльність іншими суб'єктами не сприймається [5, с.57]. У такій ситуації, на думку А.А. Тер-Акопова, “основну роль у ін-

формаційній взаємодії відіграє правова норма” [12, с.136].

Як вказує Н.М. Ярмиш, у випадках, коли бездіяльність служить тією інформацією, що дозволяє людині виявити себе як особистість, прийняти те чи інше рішення, обрати певний варіант поведінки, бездіяльність є не причиною, а всього умовою як відповідної поведінки іншого, так і тієї шкоди, яку завдасть він, а не бездіяльний. Така бездіяльність однієї особи служить для іншої не тим сигналом, що діє прямо, не зачіпаючи вольову сферу, а є інформацією до роздумів, за якими настає вибір [5, с.57]. Тим самим правова доктрина визнає, що бездіяльність також може бути однією з умов, але не причиною певних дій або наслідків. Та в цьому випадку навряд чи можна вважати таку бездіяльність правовою. Н.М. Ярмиш висловлює думку, що бездіяльність, як інформаційний сигнал, може стати похідною детермінантою, як носієм певної причини, лише за тієї умови, що реакція на нього особи, яка сприймає цю інформацію, не є виявом її волі [5, с.56]. Як зауважує А.І. Плотников, “якщо смислове значення бездіяльності заздалегідь не визначено, воно не містить жодної інформативності й ні до чого не призводить” [13, с.75]. В.Н. Кудрявцев слушно вказує, що відсутність інформації – це теж інформація [10, с.92], інші автори вважають, що “перешкодами інформаційного плану є і не доведення певних даних до адресата”. З огляду на наведене, дослідники заперечують, що спричинення бездіяльністю можливо тільки, якщо воно “заздалегідь обговорено між людьми і слугуватиме певним знаком (інформацією)” [5, с.56-57].

Правова бездіяльність знаходить свій прояв у різноманітні типів взаємодії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. В одних випадках бездіяльність є реалізованим або порушеним обов'язком, а в інших - реалізованим або невикористаним суб'єктивним правом. Юридичний зміст суб'єктивного права включає й можливість правової бездіяльності. Саме тому бездіяльність, як форма правової поведінки, підлягає нормативно-правової регламентації, стосовно до якої вона має першорядне значення, тому що тільки чітко зафіксовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки, ряд інших нормативних параметрів дозволяють говорити про правомірну або протиправну бездіяльність суб'єктів [3, с.16].

Правопасивна поведінка має свій склад, який утворюють об'єктивна сторона, об'єкт, суб'єкт і суб'єктивна сторона; їх виділення й аналіз мають практичне значення при юридичній кваліфікації діяння [3, с.17]. Г.В. Тимейко розподіляє фізичну та юридичну сторони бездіяльності, але надає ним дуже подібні визначення. З фізичної сторони вона визначає бездіяльність як утримання від конкретних дій, а з юридичної - як невиконання конкретних та реально можливих дій [14, с.62]. Р.Д. Шаратов з цього приводу влучно зауважив, що “утримання від обов'язкових дій” та “невиконання обов'язкових дій” означають єдиний факт відсутності певної поведінки з боку суб'єкта [15, с.122].

При цьому правова бездіяльність має безліч сторін і форм прояву, що дозволяє класифікувати її за визначеними підставами. Зокрема, можна виділити бездіяльність правомірну і неправомірну; бездіяльність управомочної або зобов'язаної особи; бездіяльність усвідомлену та неусвідомлену; бездіяльність, що породжує позитивні або негативні наслідки [3, с.15]. Визначимось щодо правомірності бездіяльності. В.В. Оксамитний визначив правомірну поведінку особистості як обумовлену її культурно-моральними уявленнями та життєвим досвідом діяльність

в сфері соціальної дії права, що базується на свідомому виконанні його цілей та вимог, які знаходять свій вираз у їх виконанні, дотриманні, використанні. Але водночас він визнає "рухомість кордонів" між правомірною та неправомірною поведінкою, умовність терміну "правомірне" [1, с.5; 2, с.19]. Вважаємо правомірну бездіяльність, насамперед, формою свідомої реалізації правових приписів, поза відношенням до життєвого досвіду або моральних орієнтирів суб'єкта. Окремо слід визначитись із причинністю бездіяльності. Позицію М.Д. Шаргородського, відповідно до якої спроби обґрунтувати наявність спричинення при бездіяльності несумісні з принципами єдиного філософського розуміння причинності [16, с.51], решта дослідників визнає надто категоричною [5, с.57]. Але В.Б. Малинин взагалі вважає, що "бездіяльність, не володіючи ні фізичними властивостями, ні енергетичними – не може також впливати на матеріальний об'єкт – тіло людини, завдавати йому шкоди" [17, с.22].

Вважаємо таку позицію помилковою. Правова бездіяльність породжує юридичні наслідки. Правомірно утримуючись від здійснення небажаних дій (дотримуючись заборон), суб'єкт виконує свої пасивні юридичні обов'язки, сприяючи здійсненню суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів інших суб'єктів, надає їм можливість вільно користуватися визначеними соціальним благом [3, с.78]. А.Г. Братко вказує, що саме в результаті чіткого дотримання забороняючих правових норм (яке, безумовно, може відбуватися виключно у формі правомірної бездіяльності) виникає правопорядок [6, с.15]. А.А. Тер-Акопов влучно зауважує, що існує фактична можливість нанесення шкоди бездіяльністю, яка визнана у багатьох галузях права, що є доказом її причинності [7].

Складності у встановленні причинних властивостей бездіяльності містяться у тому, що процеси бездіяльності відбуваються, насамперед, в умовах неочевидності, відсутня передача матерії й енергії від суб'єкта до наслідків, з чим завжди ототожнюється причинний зв'язок. Вирішення цієї проблеми окремі автори бачать у виході "за рамки вузької, механістичної причинності", презумуючи те, що існує "невидимий зв'язок" між поведінкою конкретних осіб та суспільним наслідком, що наступив [7]. Для уникнення цього протиріччя право використовує такі наукові підходи, що пояснюють об'єктивність, матеріальність діянь, які не укладаються в представлення про фізичній, однозначній причинній зв'язок та оперують багатозначними, ймовірними причинно-наслідковими закономірностями, що виявляються лише на рівні статистичних узагальнень. Серед таких вчень слід виділити теорію соціального детермінізму, яка, за думкою А.А. Тер-Акопова, може, стосовно до юриспруденції, бути звуженою до принципу соціально-правового детермінізму [7]. На думку Н.М. Ярмиш, питання про спричинюючі властивості бездіяльності залишається взагалі "найбільш суперечливим". Спираючись на дані філософії і психології, цей автор стверджує, що бездіяльність може виступати носієм причини, але лише за точно визначених обставин [5, с.56].

Таким чином, можна дійти висновку, що правова бездіяльність є феноменом, який тісно задіяний у причинних зв'язках, котрі виникають в рамках правовідносин. Цьому сприяє те, що правомірна бездіяльність носить інформативний характер, вона є фактором, пов'язаним із взаємними правами та обов'язками сторін правовідносин, має

психологічні особливості, що обумовлюють особливості такої поведінки суб'єктів. Задіяність правомірної бездіяльності в причинних зв'язках правовідносин дозволяє говорити про необхідність розглядати цей феномен як особливу форму такого елементу правовідносин, як об'єкт. У цілому проблематика правомірної поведінки як об'єкта правовідносин є, безумовно, перспективним предметом наступних наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оксамытный В.В. Правомерное поведение личности (теория и методологические проблемы): Автореф. дисс... докт. юрид. наук: 12.00.01 /Ин-т гос-ва и права АН УССР. –К., 1990. –42 с.
2. Осипов А.В. Социально-психологические аспекты соблюдения права // Вопросы теории государства и права. –1983. –Вып.6. –С.143-154.
3. Есипова И.А. Правовое бездействие: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01 /Волгоградск. юрид. ин-т МВД России. –Волгоград, 1998. –18 с.
4. Законность, правопорядок и психология /Прикладная Юридическая Психология. –Ч.І. –URL: http://kazref.narod.ru/lib/legal_psychology/index.htm. –26.09.2005.
5. Ярмиш Н. Проблема інформаційної причинності у науці кримінального права // Право України. –2003. –№ 7. –С.56-59.
6. Братко А.Г. Запреты в советском праве (вопросы теории): Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01 /Саратовск. юрид. ин-т. –Саратов, 1979. –18 с.
7. Тер-Акопов А.А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. –URL: <http://yustina.ru/new/books/ter-akopov/first.html>. –29.09.2005.
8. Пионтовский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. –М.: Юрид. лит-ра, 1961. –666 с.
9. Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. –М.: Юрид. лит-ра, 1963. –382 с.
10. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. –М.: Юрид. лит-ра, 1978. –175 с.
11. Гришаев В.В. Риск и общество (дискуссия о понятии риска) // Социологический форум. –2002. –Декабрь. –URL: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/30007>.
12. Тер-Акопов А.А. Бездействие как форма преступного поведения. –М.: Юрид. лит-ра, 1980. –152 с.
13. Плутников А.И. Объективное и субъективное в уголовном праве (оценка преступления по юридическим признакам). –Оренбург: Астра, 1997. –140 с.
14. Тимсейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. –Ростов-на-Дону: Изд-во ун-та, 1977. –216 с.
15. Шарапов Р.Д. К вопросу о бездействии в уголовном праве // Правоведение. –1998. –№ 3. –С.98-102.
16. Шаргородский М.Д. Некоторые вопросы причинной связи в теории права // Советское государство и право. –1956. –№ 7. –С.38-51.
17. Малинин В.Б. Обоснование уголовной ответственности за бездействие // Вестник ЛГУ. –1984. –Сер.6. –№ 23. –С.114-116.

Надійшла до редколегії 15.11.2005

БАБЕНКО В.В. ПРИЧИННЫЕ СВЯЗИ, КАК ПРОБЛЕМНЫЙ АСПЕКТ ТЕОРИИ ПРАВОМЕРНОЙ БЕЗДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Определены особенности причинных связей при правоммерной бездеятельности, в частности, в отношении информационной составляющей этих связей и специфики причинно-следственных взаимоотношений в них.

BABENKO V.V. CAUSAL RELATIONSHIPS, AS PROBLEM ASPECT OF THE LAWFUL DIVERGENCE THEORY

Features of causal relationships are determined at a lawful divergence, in particular, concerning information making these communications and specificity of cause and effect mutual relation in them.

УДК 347.73

*Л.В. БОРЕЦЬ, канд. юрид. наук, доц.**Національна академія державної податкової служби України***СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ**

Досліджуються особливості об'єкту і предмету контролю за фінансово-господарською діяльністю, визначається система суб'єктів, які здійснюють цей вид контролю, їх статус і компетенцію, аналізується його значення в умовах побудови ринкових відносин.

Метою написання статті було дослідження особливостей об'єкту і предмету контролю за фінансово-господарською діяльністю, визначення системи суб'єктів, які здійснюють цей вид контролю, їх статус і компетенцію, аналіз його значення в умовах побудови ринкових відносин.

Історія фінансового контролю сягає своїм корінням античних часів. У працях давньогрецьких філософів міститься чимало міркувань щодо управління державою й економікою. Так, із критикою усіх форм управління, якщо вони порушують справедливість, виступав ще Сократ. Платон створив вчення про ідеальну державу. Аристотель, аналізуючи форми управління, особливо виділяв такі, при яких влада та її функції спрямовані на служіння всьому суспільству. Ними вже тоді підкреслювалося, що для виконання державою своїх функцій необхідні засоби, але в той час самого поняття "фінанси" ще не існувало.

Фінанси як поняття, пов'язане із системою грошових відносин, створенням грошових ресурсів, мобілізованих державою для виконання своїх політичних і економічних функцій, виникло пізніше. Уперше зі значенням "грошовий платіж" воно почало широко використовуватися в 13-15 століттях в Італії. З утворенням і становленням держави відбувався процес формування фінансів, вишукування засобів для їх мобілізації, розподілу і використання.

З ліквідацією феодального ладу і розвитком у його надрах капіталістичного способу виробництва все більшого значення набувають грошові доходи і витрати держави. В умовах капіталістичного способу виробництва вони пронизують усі сфери суспільного господарства. У свою чергу фінанси, що виражають рух вартості й охоплюють значну частину грошових відносин суспільства, відіграють усе більшу роль у життєдіяльності держави.

Фінанси приватних підприємств, корпорацій, монополій виражають грошові відносини, що виникають у ході економічної діяльності і забезпечують процес виробницт-

ва й одержання прибутку. Вони матеріалізуються у вигляді грошового капіталу, різних грошових фондів підприємства. У будь-якій економічній формації державні фінанси тісно взаємопов'язані з фінансами державних, державно-приватних і приватних підприємств, організацій, установ. Сполучною ланкою при цьому виступає фінансовий контроль. Таким чином, державний фінансовий контроль охоплює тільки усупільнену частину сукупного суспільного продукту. На приватнопідприємницьку діяльність державний фінансовий контроль поширюється, головним чином, шляхом податкової політики, перевірки правильності складання податкових декларацій, виконання підприємствами державних замовлень і при наданні приватним підприємцям і підприємствам субсидій і кредитів.

Для з'ясування основних теоретичних проблем контролю за фінансово-господарською діяльністю велике значення має визначення його економічної сутності, ролі і місця в системі фінансового забезпечення, а також господарської діяльності юридичних осіб і їхніх підрозділів. Широта і вузькість трактування поняття "контроль" залежить не тільки від того, що включається у визначення його елементів, але і від об'єкта контролю. Наприклад, можна говорити про контроль за всією діяльністю об'єкта управління і про контроль окремих напрямів діяльності.

З цих двох позицій і розглянемо сутність контролю за фінансово-господарською діяльністю. У науковій літературі знаходимо згадку про те, що об'єктивна можливість існування фінансового контролю обумовлена наявністю у фінансів контрольної функції. Але в цілому ряді наукових праць не проводиться чіткого розмежування між контрольною функцією фінансів і фінансовим контролем. Розгляд контрольної функції фінансів зводиться до констатації результатів її практичного застосування, тобто відбувається змішування об'єктивного - контрольної функції фінансів і суб'єктивного - фінансового контролю як різновиду управлінської діяльності.